

De Lumumba-commissie. Geschiedschrijving en collectieve herinnering

GEORGI VERBEECK

Met de publicatie in 2004 van *Lumumba. De complotten? De moord* door de historici Luc De Vos, Emmanuel Gerard, Philippe Raxhon en Jules Gérard-Libois¹ werd, althans voorlopig, een punt gezet achter een jarenlang aanslepend onderzoek naar één van de meest bewogen episodes uit de Belgische geschiedenis. Aan de publicatie van het boek ging een langdurig debat onder historici vooraf, veel beroering in de media en een politieke discussie in de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers wat in 2000 uitmondde in een parlementaire onderzoekscommissie. Het boek bevat een minutieuze reconstructie van de moord op de eerste Congolese premier Patrice Lumumba op 17 januari 1961. De Vos, Gerard, Raxhon en Gérard-Libois voerden in opdracht van de parlementaire onderzoekscommissie de historische research uit. De discussie over deze kwestie is daarmee nog niet afgesloten. Het laatste woord over de moord op Lumumba, en over het onderzoek dat ernaar verricht werd, is zeker nog niet gezegd. Tot hier toe zijn vooral de politieke consequenties van de affaire belicht. Men kan zich echter ook de vraag stellen naar de historiografische draagwijdte ervan, met andere woorden naar de gevolgen voor de wijze waarop wij deze geschiedenis schrijven en ermee omgaan.²

De herrie rond de Lumumba-affaire doet eerder ongewoon aan. België kent immers geen traditie van grote politiek-historische debatten. Belgische historici vliegen elkaar zelden in het haar, en theoretische discussies op het scherp van de snee komen er niet of nauwelijks voor. In wat gemakshalve de ‘historische debatcultuur’ kan genoemd worden, loopt België dus ver achter op de grote buurlanden Duitsland, Frankrijk of Engeland aan. Postuum heeft Lumumba deze traditie van oorverdovende stilte over historische kwesties verstoord. Men kan de zaak vergelijken met de debatten die in de buurlanden werden gevoerd, waarbij historici als deskundigen optraden bij het ontrafelen van politieke,

¹ L. De Vos, E. Gerard, P. Raxhon, J. Gérard-Libois, *Lumumba. De complotten? De moord* (Leuven, 2004). Het boek is eveneens in het Frans verschenen onder de titel *Les secrets de l'affaire Lumumba* (Brussel, 2005). De Vos is hoogleraar militaire geschiedenis aan de Koninklijke Militaire School (Brussel) en de Katholieke Universiteit Leuven; Gerard is hoogleraar politieke geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Leuven, Raxhon is hoogleraar voor historische methode aan de Université de Liège; Gérard-Libois was onder andere stichter en voorzitter van het Centre de Recherche et d'Information Socio-Politiques (CRISP), hij overleed in 2005.

² Zie ook mijn eerder gepubliceerde bijdrage: G. Verbeeck, ‘De Lumumba-commissie of een Belgische ‘Methodenstreit’’, *Nieuwste Tijd. Kwartaalschrift voor eigentijdse geschiedenis* (2001) 1, 8-23. Dit artikel steunde grotendeels op het tussentijdse rapport dat door de Lumumba-commissie in het najaar van 2000 werd gepresenteerd.

morele of criminele verantwoordelijkheid voor misdaden uit het verleden. Nederland kende zijn 'Srebrenica'-dossier, Duitsland sinds de hereniging zijn afrekening met het Stasi-verleden, Engeland zijn onderzoek naar 'Bloody Sunday'. *Commissioning the past* is een term geworden om aan te geven dat historici in opdracht van en in nauwe samenwerking met de politieke overheid gaan werken.³ Ook de media spelen daarbij een steeds grotere rol. Ze vuren de discussie aan en brengen het historisch onderzoek onder de aandacht van een breder publiek. Zo is de Lumumba-affaire ook een voorbeeld van een historische controverse zoals die bijvoorbeeld zo dikwijls in Duitsland wordt gevoerd. Historici opereren er hoe langer hoe meer in een driehoeksverhouding met media en politiek.⁴

Het 'verlies van onze Congo' in de publieke herinnering

Herinneringen aan Belgisch Congo hebben de publieke opinie in dit land maar zelden in beroering gebracht.⁵ Dat heeft wellicht iets te maken met het feit dat de episode van kolonisatie en dekolonisatie al met al een bescheiden plaats in het collectieve geheugen inneemt. Lange tijd hebben zowel de Belgische overheid als de publieke opinie zichzelf een verwaarloosbare rol toegekend als het ging om de betrokkenheid bij gewelddadigheden en excessen in het proces van de dekolonisatie. Na het 'verlies van onze Congo' in 1960 kan de belangstelling voor dit stuk verleden niet echt groot genoemd worden.⁶ De verhouding met de wispelturige dictator Mobutu bracht de verantwoordelijkheid van België in het 'Afrikaanse drama' af en toe nog eens in de belangstelling, maar over het algemeen bleef het vrij stil. Daaraan kwam in 1999 een einde met het opflakkeren van een discussie die zo lang in de marge was gevoerd. Bijna veertig jaar na de feiten werd de moord op het eerste democratisch verkozen regeringshoofd van het toen pas onafhankelijke Congo opnieuw brandend actueel.

De moord op Lumumba vormde een dramatisch hoogtepunt in de machtsstrijd tussen de voornaamste politieke rivalen van dat moment. Centraal daarbij stond de tegenstelling tussen de Afrikaanse nationalist Patrice Lumumba, die een unitaristische, non-etnische staat voorstond, en de meer gematigde Congolese patriot Jozef Kasavubu met een machtsbasis in de regio rond de

³ Zie hiervoor de voorbeelden in: H. Jones, K. Östberg, N. Randerad, ed., *Contemporary history on trial* (Manchester, 2007). Met daarin ook een bijdrage over de Lumumba-commissie.

⁴ K. Grosse Kracht, *Die zankende Zunft. Historische Kontroversen in Deutschland nach 1945* (Göttingen, 2005) 7-22.

⁵ De discussie werd opnieuw enigszins actueel naar aanleiding van de herinrichting van het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika in Tervuren. Zie: J. J. Vellut, e. a., ed., *Het geheugen van Congo. De koloniale tijd* (Gent, 2005).

⁶ Boeken die het 'verlies van onze Congo' thematiseren zijn onder andere H. Eynikel, *Onze Kongo* (Leuven, 1998); P. Verlinden, *Weg uit Congo* (Leuven, 2001); J. Van Bilzen, *Kongo 1945-1965. Het einde van een kolonie* (Leuven, 1993). Niemand minder dan Ludo De Witte — zie verder — merkte sarcastisch op dat dergelijke boeken bij voorkeur verschijnen bij het Leuvense (katholieke) Davidsfonds, 'een uitgeverij die het getourmenteerde geheugen van onze kolonialeen soigneert.'

hoofdstad Leopoldstad (Kinshasa). In een periode, waarin de Belgische staat in versneld tempo de verantwoordelijkheid voor Congo van zich afschoof, raakte het conflict in de tegenstellingen van de Koude Oorlog verstrengeld. In Kasavubu meenden de leidinggevende Belgische elites een waarborg te zien voor een 'ontvoogding' van Congo die de Belgische belangen niet al te zeer zou schaden. Lumumba was ondertussen uitgegroeid tot een charismatisch symbool van een anti-westers getint Afrikaans nationalisme. Kort na het uitroepen van de onafhankelijkheid op 30 juni 1960 braken gewapende stakingen en muiterijen uit en kwam een massale exodus van Europeanen op gang. Door het verzoek van Lumumba om internationale steun, de inzet van buitenlandse troepen en de afscheiding van de koperrijke provincie Katanga (Shaba) was de Congolese kwestie een internationaal vraagstuk geworden. In Katanga was een pro-westerse (en dus pro-Belgische) regering in de maak. Het separatistisch regime van Moïse Tsjombe in Elisabethstad (Lumumbashi) kwam daardoor in conflict met het nieuwe centrale bewind in Leopoldstad. Lumumba werd de eerste democratisch verkozen premier van Congo, maar verloor het pleit tegen kolonel Mobutu die hem na zijn eerste staatsgreep aan de kant zette. De parameters van de internationale politiek (naast België, ook de USA en de Verenigde Naties) waren ongunstig voor de politieke lotgevallen van Lumumba. De machthebbers in de hoofdstad leverden hem uit aan het bewind in Katanga, waar hij samen met zijn twee medestanders Maurice Mpolo en Jozef Okito op 17 januari 1961 brutaal om het leven werd gebracht.

Met de moord op Lumumba staat meteen de verantwoordelijkheid van België als ex-koloniale mogendheid in dit politieke drama centraal. De grote contouren van de Lumumba-affaire waren al langer bekend en stonden ook niet werkelijk meer ter discussie. Niemand twijfelde eraan dat het Belgische establishment het erg lastig begon te krijgen met Lumumba, die geëvolueerd was van een gematigde Congolese patriot met sympathieën voor de Belgische liberalen tot een radicale Afrikaanse nationalist met socialistische trekken. Zijn heftige toespraak in aanwezigheid van koning Boudewijn op de onafhankelijkheidsdag, waarin hij een striemende aanklacht tegen een decennialange koloniale uitbuiting uitsprak, betekende de definitieve breuk. Evenmin twijfelde iemand er ernstig aan dat de uitlevering van Lumumba aan zijn aartsvijanden in Katanga, dat in feite een Belgische marionettenstaat was waar de koloniale structuren en economische belangen (Union Minière) intact waren gebleven, neerkwam op zijn doodvonnis. De moord was een kroniek van een aangekondigde dood. Dat de politieke chaos na de onafhankelijkheidsverklaring een etnische ondertoon had, werd ook door niemand in twijfel getrokken. Ook de internationale context is ruimschoots bekend. De Amerikanen projecteerden hun Koude-Oorlogsretoriek op de onafhankelijkheidsstrijd in Afrika en zagen met lede ogen de vorming van een relatief sterk blok van niet-gebonden landen ontstaan. De mogelijke uittrekking uit de westerse alliantie en de toenadering tot charismatische Afrikaanse leiders als Kwame Nkrumah van Ghana werden door de VS met grote argwaan gadeslagen. Dat de secretaris-generaal van de Verenigde Naties, de Zweed Dag Hammarskjöld, onder druk van een pro-westerse meerderheid een beleid voerde dat tegen Lumumba was gericht, was ook algemeen bekend.

Lange tijd heerste er toch in een bepaald deel van de publieke opinie sterk de overtuiging dat de desintegratie van Congo na de onafhankelijkheid ook grotendeels de schuld van Lumumba zelf was. Onder meer onder invloed van gevluchte Belgische ex-kolonialen vatte in brede kring de overtuiging post dat het gewelddadige einde van Lumumba het gevolg was van regionale ‘stammen-twisten.’ Een afrekening ‘onder zwarten’ dus, die wild om zich heen begonnen te slaan na het vertrek van de Belgen. Een zelfde redenering benadrukte dat er zich achter Lumumba’s unitaristische ideologie een feitelijke bevoorrechtiging van de belangen van sommige etnische minderheden in het oosten van het land schuilhield. Ook nu nog wijzen sommige auteurs op de etnische component in de machtsstrijd.⁷ Etnische tegenstellingen met diepe historische wortels resulteerden in de diepe haat tussen de Batelela (Lumumba) en de Baluba (waaronder Lumumba’s aartsrivaal Albert Kalonji in Zuid-Kasai), zo luidt de redenering.

Met de dood van zijn stichter was de lumumbistische traditie echter niet uitgestorven. Zijn erfenis werd met name door de communistische wereld geannexeerd. In Moskou werd een Lumumba-universiteit opgericht voor de opleiding van studenten uit de Derde Wereld. In België heeft een linkse geschiedschrijving de belangstelling voor Lumumba een tijdlang levendig gehouden.⁸ Om machiavellistische redenen werd de lumumbistische traditie zelfs gedeeltelijk geannexeerd door het bewind van de opportunistische dictator Mobutu (1965-1997), die zich vaak graag van een anti-imperialistische retoriek bediende, terwijl beiden in feite aartsvijanden waren. De erfenis van Lumumba was tegelijkertijd een bron van inspiratie voor de vaak kleurrijke oppositie tegen het als ‘neo-kolonialistisch’ gekapittelde bewind van Mobutu. Met de val van Mobutu in 1997 en het aan de macht komen in dat jaar van Laurent-Désiré Kabila leek de geest van Lumumba weer even uit de fles.

Revisionisme

De verschijning van het boek *De moord op Lumumba* in 1999 door auteur Ludo De Witte reet oude wonden opnieuw open.⁹ Van huis uit weliswaar socioloog, was de auteur toch vooral om zijn historisch werk over de geschiedenis van Congo bekend. In zijn boek verdedigde De Witte omstandig de theorie dat de moord op Lumumba duidelijk vanuit Brussel was georkestreerd. Vooral de ministers van Buitenlandse Zaken (Pierre Wigny) en van Afrikaanse Zaken (graaf Harold d’Aspremont Lynden) zouden de vinger aan de trekker hebben gehad. De moordcampagne was dus feitelijk onder de politieke verantwoordelijkheid van eerste minister Gaston Eyskens gebeurd. De Witte liet de bredere Congolese en internationale context niet onvermeld, maar wilde met zijn boek toch vooral en op de eerste plaats een hoofdstuk toevoegen aan een wel erg ‘vuile Belgische geschiedenis.’¹⁰ Hij maakte daarbij

⁷ G. Verbeeck, *De Lumumba-commissie*, 11-12.

⁸ Bijvoorbeeld: L. Martens, *1958-1968. 10 Jaar revolutie in Kongo. De strijd van Patrice Lumumba en Pierre Mulele* (Berchem, 1988). Vooral binnen de maoïstische Partij van de Arbeid (PvdA) bestaat levendige belangstelling voor deze geschiedenis.

⁹ L. De Witte, *De moord op Lumumba* (Leuven, 1999).

gebruik van archieven van het ministerie van Buitenlandse Zaken in Brussel en de getuigenissen van een aantal betrokkenen. De Wittes boek was tegelijkertijd een scherpe aanval op een controversieel proefschrift dat eerder in 1991 aan de Franstalige Brusselse universiteit (ULB) was verdedigd door Jacques Brassinne, destijds zelf als direct betrokkene een bevoorrechte waarnemer van de Congolese politiek.¹¹ Brassinne werd verweten een apologie te hebben geschreven die de Belgische verantwoordelijken voor de moord zoveel mogelijk uit de wind hield. La Belgique dédouanée, of het officiële België werd van iedere blaam vrijgesproken dus. De Witte was zeker niet aan zijn proefstuk toe. In de kritische geschiedschrijving had hij al een duidelijke reputatie opgebouwd. Eerder had hij al een ander bijzonder scherp boek over de overgangperiode in Congo gepubliceerd.¹²

De ‘revisionistische’ stellingen van De Witte werden nog eens extra in de verf gezet door de lovende proloog in zijn boek uit de pen van Eric Suy, Leuven emeritus-hoogleraar in het internationale recht en voormalig adjunct-secretaris-generaal van de Verenigde Naties. De conclusies wogen ook zwaar door voor de beeldvorming van deze kwestie in de contemporaine Belgische geschiedenis. Het Belgische establishment — naast de regering zelf, ook het koninklijk hof en de belangrijkste economische machtscentra — werd rechtstreeks verantwoordelijk gesteld voor de gewelddadige ontsporing van de dekolonisatie. De moord op Lumumba paste in een destabilisatiepolitiek ten aanzien van Congo, en kwam in feite neer op een koloniale heroveringsoorlog, zo was de redenering. Volgens De Witte stond de moord op Lumumba niet op zich. ‘Ze was de bekroning van de onverklaarde oorlog tegen de eerste Congolese regering, die moest leiden tot de installatie van een pro-westers regime, wat in 1965 werd voltooid met de installatie van Mobutu. Daarom heeft die moord een grote symbolische betekenis en vandaag de grootste politieke relevantie.’¹³ Het kleine België, dat zich zo graag een status van onschuldig slachtoffer aanmat, was aan een gewetensonderzoek toe en had behoefte aan een echte ‘waarheidscommissie.’

Parlementaire onderzoekscommissie

De stellingen die De Witte in zijn boek had verdedigd, alsmede de brede aandacht die hij hiervoor in de media kreeg, vormden in 2000 aanleiding tot het oprichten van een parlementaire onderzoekscommissie.¹⁴ Daarbij kwam ook het gewijzigde politieke klimaat goed van pas. Het aantreden in juni 1999 van een ‘paars-groene’ regering bestaande uit liberalen, socialisten en ecologisten had een einde gemaakt aan een decennialange dominantie van de christendemocraten in België. Er kwam ruimte voor nieuwe machtsverhoudingen en een andere perceptie van het koloniale verleden. De christen-democratische

¹⁰ *Ibidem*, 18.

¹¹ J. Brassinne, J. Kestergat, *Qui a tué Patrice Lumumba?* (Parijs, Louvain-la-Neuve, 1991).

¹² L. De Witte, *Crisis in Kongo. De rol van de Verenigde Staten, de regering-Eyskens en het koningshuis in de omverwerping van Lumumba en de opkomst van Mobutu* (Leuven, 1996).

¹³ *De Standaard*, 14 januari 2000.

¹⁴ Verbeeck, *De Lumumba-commissie*, 13-17.

partijen, zowel aan Vlaamse als aan Franstalige kant, hadden lange tijd het verwijt te horen gekregen al te lankmoedig te zijn geweest tegenover de regimes in Centraal-Afrika en een in wezen 'klerikale' politiek te hebben bestendigd. Daarbij dient echter opgemerkt te worden dat de katholieke zuil in het algemeen een duidelijke 'aanwezigheidspolitiek' heeft gevoerd die in wezen emancipatorisch en niet noodzakelijk regimegetrouw was. Socialisten en liberalen zouden daarentegen veel meer een op mensenrechten en democratische vrijheden afgestemd Afrika-beleid gaan voeren. In de ogen van anderen kwam dit dan weer neer op een steriele 'afwezigheidspolitiek.'

In de Afrika-politiek in het algemeen en de visie op het koloniale verleden dreigden met andere woorden de oude en dood gewaande levensbeschouwelijke tegenstellingen opnieuw de kop op te steken. Dit was al eerder gebleken bij de Belgische reactie op de veel tragischer Rwanda-crisis van 1994. De partijpolitieke scheidslijnen in België kleurden hier nog meer af op de perceptie van de etnisch-politieke tegenstellingen in dit vroegere mandaatgebied. Ook internationaal was de situatie gewijzigd door de machtsovername van Kabila sr. in Zaïre/Congo, indertijd een aanhanger van Lumumba. Van een liberaal buitenlands beleid onder leiding van minister Louis Michel (PRL) kon verwacht worden dat het ondanks alles aanstuurde op goede betrekkingen met Kinshasa, waarbij de zwarte bladzijden uit het verleden niet mochten worden vergeten.

Dat de Belgische politiek naar het redmiddel van parlementaire onderzoekscommissies greep, was niet nieuw. Dit gebeurde meestal onder veel publicitaire belangstelling, maar zelden met concrete resultaten, zoals in het geval van de commissies over de Bende van Nijvel, de affaire-Dutroux, de gebeurtenissen in Rwanda en de dioxinecrisis. Deze Belgische 'Glasnost'-operaties werden nog gecomplementeerd door een soort openbare excuuscultuur, zoals bleek uit de openbare schuldbekentenis van premier Guy Verhofstadt tijdens diens bezoek aan Rwanda in 2000, waar de lamentabele houding van de Belgische VN-troepenmacht (het 'Belgische Srebrenica') in verband werd gebracht met het begin van een weergalozige genocide. Het lag in de lijn der verwachtingen dat de oude en vooral sinds de jaren vijftig dood gewaande kloof tussen 'klerikalen' en 'antiklerikalen' in de Belgische politiek opnieuw zou worden opengereten bij het heropenen van het debat over het koloniale verleden.

Op 2 februari 2000 stemde de Kamer van Volksvertegenwoordigers unaniem voor de oprichting van een parlementaire onderzoekscommissie.¹⁵ Een dergelijke parlementaire onderzoekscommissie treedt op als een bijzondere commissie met de bevoegdheden van een onderzoeksrechter. Ze kan met andere woorden documenten opvragen en getuigen onder ede laten onderwerpen. Ondanks deze unanimititeit was er aanvankelijk heel wat verzet tegen deze onderzoekscommissie. Politici en journalisten die gelieerd werden aan de oude 'klerikale zuil' uitten de verdenking dat de commissie een politiek wapen zou zijn om af te rekenen met de oude christen-democratische dominantie. Volgens hen bestond het risico dat een beoordeling van wat de toenmalige politieke leiders hadden gedaan, door partijpolitieke overwegingen van veertig

¹⁵ Over de bespreking in de Kamer: *Ibidem*.

jaar later werd beïnvloed. Zou met andere woorden de nieuwe ‘anti-CVP-regering’ een veroordeling uitspreken over de toenmalige rooms-blauwe regering van Gaston Eyskens? Het christen-democratische kamerlid Marc Eyskens, voormalig minister in diverse regeringen en kortstondig Belgisch premier maar vooral zoon van Gaston Eyskens, weerde zich als een duivel in een wijwatervat. Hij vergeleek Lumumba met niemand minder dan Milosevic of Saddam Hussein, destijds zonder twijfel de meest archetypische ‘internationale schurken.’ Ook anderen, zoals de Leuvense socioloog Luc Huyse, overigens moeilijk te verdenken van anti-lumumbistische vooroordelen, wezen op praktische moeilijkheden bij het opstarten van een waarheidscommissie, zoals eerder uit voorbeelden uit het buitenland was gebleken. Transparantie, een flexibel en sterk mandaat, adequate logistieke steun en de medewerking van derde landen zouden voorwaarden moeten zijn voor een welslagen, opperde hij.

De instelling van een parlementaire onderzoekscommissie steunde op een brede nationale consensus. Het initiatief en de samenstelling van de commissie hadden een onmiskenbare liberale kleur, maar de oppositie kon haar medewerking niet weigeren.¹⁶ Het wetsvoorstel was uiteindelijk in de Kamer eenparig aanvaard, dus inclusief de stemmen van de christen-democratische oppositie en van de eeuwigere rechtse *Aussenseiter* Vlaams Blok.¹⁷ Aan het voorstel was wel een tumultueuze bespreking voorafgegaan waarin de oude levensbeschouwelijke kloof nog duidelijk aan de oppervlakte was gekomen. De parlementairen schoven het echte werk onmiddellijk door naar een kleinere commissie van deskundigen die het historisch onderzoek moest verrichten en de politici moest adviseren bij het formuleren van een besluit. De samenstelling van deze experten-commissie gebeurde evenmin zonder slag of stoot. Ze weerspiegelde niet alleen de (typisch Belgische) politieke evenwichtsoefeningen maar legde ook de methodische krijtlijnen vast voor het verdere historische onderzoek. Een *compromis des Belges* in alle betekenissen van het woord.

Een christen-democratisch manoeuvre om de kwestie te ‘afrikaniseren’ — een postume poging om ook de verantwoordelijkheid bij interne Congolese ontwikkelingen te leggen — door deskundigen op het vlak van de Afrikaanse geschiedenis aan te trekken, mislukte. De samenstelling van het experten-college maakte duidelijk dat geopteerd werd om vanuit het ‘Belgisch’ perspectief te opereren. De wet had immers duidelijk de krijtlijnen getrokken waarbinnen de historici hun onderzoek moesten doen. De onderzoekscommissie was immers belast met ‘het vaststellen van de precieze omstandigheden waarin Patrice Lumumba werd vermoord en van eventuele betrokkenheid

¹⁶ De commissie was als volgt samengesteld: 3 VLD en 2 PRL (liberaal); 2 PS en 1 SP (socialistisch); 2 CVP en 1 PSC (christen-democratisch); 1 Agalev en 1 Ecolo (groen); 1 VU (Vlaams-nationalistisch); 1 VB (extreem-rechts). Commissie-voorzitter was de Vlaamse liberaal Geert Versnick.

¹⁷ Voor de goede orde: de Christelijke Volkspartij (CVP) wordt in 2001 herdoopt in Christen-Democratisch & Vlaams (CD&V). Het Vlaams Blok wordt na een gerechtelijke veroordeling in 2004 verplicht om zich op te heffen, en verschijnt onmiddellijk nadien terug op het toneel onder de nieuwe naam Vlaams Belang.

daarbij van Belgische politici.¹⁸ Het ging met andere woorden over Belgische verantwoordelijkheid en niet om het herschrijven van Afrikaanse geschiedenis in zijn internationale en post-koloniale context.

Tussen apologie en revisionisme

Reeds in het interim-rapport dat door de experts op 20 november 2000 aan de pers werd voorgesteld werd duidelijk in welke richting zij het Lumumba-onderzoek zouden sturen.¹⁹ Naar voren kwam welke historiografische positie zij zouden innemen. De vier historici plaatsten zich tussen de twee uitersten van de apologie en de aanklacht. Ze rekenden af met de myopie van zowel de ‘advocaat’ Jacques Brassinne als die van ‘procureur’ Ludo De Witte. (Dat zowel Brassinne als De Witte gebruik hadden gemaakt van het bronnenmateriaal dat door kolonel Frédérique Vandewalle werd verzameld, laat overigens onverlet dat ze er tegengestelde conclusies aan verbonden.) De verdediging werd verweten de Belgische verantwoordelijkheid opzettelijk te hebben willen minimaliseren en de regering in Brussel uit de wind te houden. Een vrijbrief voor de ex-kolonisator dus. De openbare klager werd aangewreven te vergaande en overhaaste conclusies te hebben getrokken op basis van onvolledig bronnenmateriaal en de Belgische verantwoordelijkheid al te zeer in de verf te hebben willen zetten. De afrikanist De Witte werd met andere woorden verweten de Afrikaanse context uit het oog te verliezen door wel erg scrupuleus te blijven waar het om de medeplichtigheid van Congolese verantwoordelijken gaat.

Wat is nu de uitkomst van het Lumumba-onderzoek? De experts presenteren hun onderzoek op de eerste plaats als een inleiding op de beginselen van historische kritiek.²⁰ Hun boek is dus geen klassieke geschiedkundige synthese waarin de contouren van een historisch drama met behulp van retorische procédés wordt onthuld. Er wordt geen brede op persoonlijke overtuiging gesteunde visie ontwikkeld. Voor een mogelijk nieuwe interpretatie van de Congo-crisis is dit boek dus niet geschikt. Het boek bevat een omstandige weergave en een kritische bespreking van de bronnen. Ook voor wie de Lumumba-kwestie om politieke redenen van belang vindt, is het onderzoek toch op de eerste plaats een les over de methodologische beperkingen van historische navorsing. Hier botst de uitkomst van historisch onderzoek wezenlijk met de verwachtingen die door politiek en samenleving worden gesteld. Want wat had het publiek heimelijk verwacht? Dat de experts de *smoking gun* (bijna letterlijk) hadden gevonden op de kabinetten van d’Aspremont Lynden of van Wigny, laat staan van Gaston Eyskens zelf? Wat oorspronkelijk politiek van belang was, verliest gewicht ten voordele van overwegingen van meer geschiedtheoretische aard.

Niet zonder belang is het om te wijzen op het feit dat de historici werden geconfronteerd met een onoverzichtelijke toevloed van bronnenmateriaal.²¹ Zij

¹⁸ *Lumumba. De complotten? De moord*, 16-25.

¹⁹ *Parlementaire onderzoekscommissie-Lumumba. Nota van de experts 2-11-2000 - 20-11-2000. Interimrapport* (Brussel, 2000).

²⁰ *Lumumba. De complotten? De moord*, 22

konden nog levende getuigen oproepen en een aantal tot dan toe onbekende documenten inzien. De instelling van de commissie had op zichzelf de mogelijkheid geschapen tot het raadplegen van archieven die onder gewone omstandigheden niet of nog niet toegankelijk zijn. Dat is in de Belgische context niet zonder betekenis, omdat het Belgische archiefwezen niet bepaald uitblinkt in toegankelijkheid. Ofwel wordt de toegankelijkheid verhinderd door een loodzware archiefwet, ofwel laat de consultatie te wensen over door de gebrekkige inventarisering of de treurige toestand van relevante documenten. Een andere kwestie betreft het raadplegen van buitenlandse archieven, vooral in Washington, New York, Parijs en Moskou. Het beschikbaar komen van vele nieuwe bronnen heeft natuurlijk belangrijke inhoudelijke consequenties. Indien de historicus besluit om zich te laten overweldigen door al dat bronnenmateriaal, kan het niet anders dan dat dit gevolgen heeft voor het vastleggen van de politieke schuldvraag. Onvermijdelijk werkte het voordien gebrekkige bronnenmateriaal ‘partijdige’ geschiedschrijving in de hand.

Zowel Brassinne als De Witte worden nu verweten een monocausale *histoire à these* te hebben willen schrijven. In beide gevallen is er dan sprake van een unilineair determinisme, dat in het eerste geval neerkomt op een bagatelliseren van de Belgische rol, terwijl de tweede auteur de Belgische verantwoordelijkheid alleen maar in de schijnwerpers wil plaatsen. De Witte was te veel opgetreden als een ‘openbare aanklager’ en te weinig als een ‘onderzoeksrechter’, zoals zijn criticus Zana Aziza Etambala opmerkte.²² De Witte zelf had al in een eerdere fase van het debat gewezen op het feit dat een overweldiging door bronnenmateriaal, waarbij niet alleen binnenlandse economische pressiegroepen maar ook de buitenlandse machten betrokken zouden worden, het gevaar inhoudt dat de vraag naar de specifieke politieke verantwoordelijkheid als het ware vertroebeld wordt. Wie alles onmiddellijk en tegelijkertijd ter sprake wil brengen, dreigt dus het debat en de kernvraag te doen verzuipen.²³ Waarmee De Witte merkwaardig genoeg dicht in de buurt kwam van de vroegere uitgangspunten van de politieke commentator Manu Ruys in *De Standaard*, die vraagtekens plaatste bij de haalbaarheid van een commissie onder verwijzing naar het teveel aan factoren die Lumumba’s dood hadden veroorzaakt.²⁴

Naast brontechnische kwesties staan twee andere sleutelbegrippen centraal in het historisch onderzoek, met name contextualisering en periodisering.²⁵ ‘Contextualisering’ betekent dat de lotgevallen van Lumumba in een historisch kader worden geplaatst waarbinnen aandacht is voor zowel de binnenlandse ontwikkelingen in België en Congo als voor de internationale aspecten. Het onafhankelijkheidsproces van Congo dient gesitueerd te worden in de brede dekolonisatiegolf in Afrika, met bijzondere aandacht voor de oorlog in

²¹ *Ibidem*.

²² Z. A. Etambala, ‘De moord op Lumumba. Het boek van Ludo De Witte en de instelling van een parlementaire onderzoekscommissie. Enkele reflecties’, *Tijdingen uit Leuven* (2000) 5-14.

²³ *De Standaard*, 14 januari 2000

²⁴ *Ibidem*, 17 december 1999.

²⁵ Uitgebreider in: *Parlementaire onderzoekscommissie-Lumumba*.

Algerije. Evenmin kan voorbij worden gegaan aan de Koude Oorlog en de betekenis van het anticommunisme als verklarende factor voor het optreden van Lumumba's tegenstanders. De al dan niet op fictie gebaseerde 'dreiging' van een nieuw Cuba of — in het geval van het afgescheiden Katanga — een nieuw Korea of Duitsland dient in kaart te worden gebracht. Maar ook dient gewezen te worden op de binnenlandse politiek in België, waar de rooms-blauwe regering van Eyskens in de beruchte winter van 1960-1961 werd geconfronteerd met links verzet in Wallonië tegen de zogenaamde Eenheids-wet.

Belgisch Congo wordt onafhankelijk op 30 juni 1960. (copyright Belga)

'Contextualisering' heeft ook een chronologische dimensie en daarmee belandt men dan in de problematiek van de 'periodisering.' Op die manier kan een evolutie of dynamiek worden beschreven, waarbij verschillende historische actoren een ondergeschikte rol spelen. De voorgeschiedenis van de moord op Lumumba moet in kaart worden gebracht. Daarom wordt de hele episode in vier fasen opgedeeld. Een eerste fase bestrijkt de periode waarin Lumumba wettig en internationaal erkend eerste minister (en minister van Defensie) was (24 juni-5 september 1960). Het was de periode waarin de banden met België na de onafhankelijkheid werden verbroken en het conflict om Katanga werd geïnternationaliseerd, met een aantoonbare rol voor de grote mogendheden en de VN. Een tweede fase heeft betrekking op de afzetting van Lumumba en de eerste interventie van kolonel Mobutu (5 september-10 oktober). Lumumba ondernam een poging tot verzoening met president Kasavubu, maar werd daarbij tegengewerkt door Belgische instanties die hem van het politieke toneel wilden laten verdwijnen. In een derde fase werd Lumumba onder huisarrest

geplaatst en werden er mislukte ontsnappingspogingen ondernomen, waarbij VN-soldaten een belangrijke rol speelden (10 oktober-27 november). De vierde fase wordt gekenmerkt door de intriges rond de overbrenging van Lumumba naar een plek elders in het land, met als eindpunt zijn gewelddadige dood in Katanga (december 1960-17 januari 1961). Ondanks deze periodisering is het onmogelijk om een glashelder overzicht van de gebeurtenissen te krijgen. Wat overblijft, is een complex beeld van de Belgische ‘Congo-politiek’ — in feite een kluwen van verschillende ‘Congo-politieken.’²⁶ Een wirwar van gebeurtenissen, figuren en instanties op verschillende plaatsen bepaalt het uitzicht. Daarbij is het uitgesloten dat er slechts één lijn naar Lumumba’s dood voerde. Ten gevolge van de chaos, alsook de spanningen tussen diverse machtscentra kwam het tragische einde van de man steeds dichterbij.

Naast deze globale kwesties heeft het onderzoek ook uitsluitel moeten geven over een aantal cruciale ‘detail’-kwesties. Daarbij valt vooral te denken aan de concrete omstandigheden en de precieze verantwoordelijkheden bij de overbrenging van Lumumba naar Katanga alsook aan de beruchte telex van 16 januari 1961 van het ministerie van Afrikaanse Zaken aan het Belgische consulaat in Elisabethstad die door kritische stemmen direct in verband wordt gebracht met het ombrengen van Lumumba.²⁷ Hier moet het historisch onderzoek de voorhanden zijnde bronnen tot op het bot ontleden, waarbij het volledige register van de hermeneutiek moet worden open getrokken. Wat wordt bijvoorbeeld bedoeld wanneer termen als *élimination définitive* worden gebruikt?²⁸ Kan er op die manier een lijn worden getrokken tussen een bijzonder ministerieel comité voor Afrikaanse Zaken (een soort politiek kernkabinet in Brussel dat de Congo-politiek na de onafhankelijkheid coördineerde, waarbinnen met name d’Aspremont Lynden een geheime moordoperatie ‘Barracuda’ op het touw aan het zetten was) en de uiteindelijke dood van Lumumba?

De vier historici trekken de lijn tussen een als intentie geformuleerd eliminatieplan en de daadwerkelijke executie van Lumumba echter niet door. De wenselijkheid die in een bepaald beleidsplan wordt uitgedrukt — de ‘verwijdering’ van Lumumba — kan volgens hen niet als een bevel worden uitgelegd. Dit is wat men de structuralistische aanpak zou kunnen noemen. Hierbij wordt zo veel mogelijk de doolhof van bevoegdheden en op elkaar inspelende gebeurtenissen ontleed. Daarbij wordt niet uitgegaan van een op voorhand vaststaand en consequent uitgevoerd ‘plan’ dat aan de basis zou liggen van de moord op Lumumba (de ‘intentionalistische’ optie). Men kan dit vergelijken met strategische keuzes in bijvoorbeeld het Holocaust-onderzoek. Het fysiek ombrengen van mensen door daders hoeft niet onmiddellijk te worden uitgelegd als uitvoering van een expliciet bevel van hogerhand, of als de realisatie van een vooropgesteld plan. De praktische uitvoering van een moord kan ook ingegeven zijn door de veronderstelling dat deze daad kan rekenen op de impliciete goedkeuring van hogerhand. Tussen intentie en

²⁶ *Lumumba. De complotten? De moord*, 586.

²⁷ *Ibidem*, 309-316.

²⁸ *Ibidem*, 236-244.

uitvoering is geen rechtstreeks verband. De verdwijning van een potentieel slachtoffer kan een wenselijke optie zijn, zonder dat een dwingende uitvoering aan deze bedoeling wordt gegeven. De feitelijke liquidatie komt dan ‘goed uit.’ Omgekeerd moet diegene die de praktische liquidatie uitvoert, niet wachten op een rechtstreeks bevel. Hij kan ‘ervan uitgaan’ dat zijn handelen in overeenstemming is met het wilsbesluit van iemand anders. Men kan dit alleen maar reconstrueren door een stortvloed aan informatie over zich te laten heen komen, tot op het niveau van het kleinste detail en rekening houdend met een complexe voorgeschiedenis en een nauwelijks ontwarbare context. Dit is wat men de ‘globalisering’ van het Lumumba-dossier kan noemen. De ‘globalisering’ van het dossier gaat niet zo ver dat ze de Belgische posities en bevoegdheden, zij het in hun internationale context, zou overstijgen. De hamvraag bleef of Belgen een actieve rol speelden in de moord, dan wel samen met andere westerse mogendheden passieve toeschouwers waren in het drama, waarvan Afrikanen de uitvoerders waren.

Geschiedschrijving en historische schuld

Vooraleer een definitief antwoord op de schuldvraag te geven, heeft de commissie er goed aan gedaan om op de complexiteit van het dossier en daaraan gekoppelde problemen van het historische métier te wijzen. ‘Het verleden is een terrein dat bezaaid is met overblijfselen, sporen en bronnen, maar in het geval van de zaak-Lumumba werd het terrein letterlijk platgetrapt en verwoest’, schrijven de auteurs.²⁹ Helemaal in de lijn van hun functionalistische redenering stellen de auteurs uiteindelijk vast dat de moord op Lumumba geen doel op zichzelf was voor zowel de Congolese, de Belgische of andere politieke tegenstanders, maar dat zij, tot een zekere periode, onder andere een politieke optie was gebleken. Er werd met andere woorden geanticipeerd op een toestand die wenselijk werd geacht — de fysieke verdwijning van Lumumba — zonder dat hieraan een uitdrukkelijk bevel tot uitschakeling voorafging. De schuldvraag wordt dus niet intentionalistisch gedefinieerd, maar eerder als het scheppen van mogelijkhedenvoorwaarden voor een ontwikkeling die een dramatische ontknoping niet uitsluit.

Indien men de bronnen meticuleus analyseert en interpreteert, waren er volgens de vier historici geen redenen om aan te nemen dat de dood van Lumumba het gevolg is van een direct moordbevel of van enig ander groot complot. Wat wel met zekerheid is vast te stellen, is het feit dat Belgische regeringsinstanties Lumumba van de macht hebben helpen verdrijven, zich vervolgens verzet hebben tegen iedere mogelijke verzoening met zijn tegenstanders en zijn terugkeer naar de macht hebben proberen te verhinderen. Zij hebben aangedrongen op zijn arrestatie, zonder aan te dringen op een eerlijk proces. Zij hebben de uitlevering van Lumumba aan Katanga gesteund, zonder de mogelijkheid van zijn gewelddadige einde in handen van zijn tegenstanders te hebben verhinderd.³⁰ Regering en diplomatie hebben vervolgens een bewuste desinformatiecampagne gelanceerd om de omstandigheden van zijn

²⁹ *Lumumba. De complotten? De moord*, 574.

³⁰ *Ibidem*, 25

dood toe te dekken. Ook koning Boudewijn heeft een kwalijke rol gespeeld in dit mistige proces, zonder evenwel de grenzen van zijn grondwettelijke verplichtingen al te zeer te hebben overschreden. Hierbij gaat het met name om de verplichting om de uitvoerende macht te informeren over zaken die van belang zijn voor het regeringsbeleid.³¹

Het Belgische parlement had de onderzoekscommissie een duidelijke opdracht gegeven, zoals bleek uit het wetsvoorstel van 24 februari 2000, om 'de precieze omstandigheden vast te stellen waarin Patrice Lumumba werd vermoord en de eventuele betrokkenheid daarbij van Belgische politici.' Het werk van de deskundigen werd achttien maanden na het begin van het onderzoek afgesloten. Op 16 november 2001 nam de commissie grotendeels de conclusies van de vier historici over en stelde vast dat 'de Belgische regeringsinstanties een morele verantwoordelijkheid hadden gedragen in de omstandigheden die tot de dood van Lumumba hadden geleid.'³² Er was van morele verantwoordelijkheid sprake, dus niet van politieke verantwoordelijkheid, omdat dit in het geval van een gewelddadige dood ook strafrechtelijke consequenties zou kunnen hebben.³³ Op 5 februari 2002 keurde de Kamer de conclusies van de commissie goed. Minister van Buitenlandse Zaken Louis Michel schaarde zich namens de regering achter de besluiten, maar liet de kritiek die was geformuleerd ten aanzien van de rol van het staatshoofd achterwege. Hij sprak evenwel van verantwoordelijkheid zonder meer. Dat kwam dus feitelijk neer op een aanscherping van het verantwoordelijkheidsbegrip, en sloot politieke of strafrechtelijke verantwoordelijkheid in principe niet uit. De regering drukte tegenover de familie van Lumumba en het Congolese volk haar spijt uit en bood haar excuses aan voor het leed dat hun door de Belgische houding was aangedaan. Daarnaast werd de oprichting bekend gemaakt van een 'Fonds Patrice Lumumba' dat moest bijdragen aan de democratisering van Congo. De regering beloofde een bedrag van 3,75 miljoen euro te storten.³⁴

Het werk en de conclusie van zowel de historici als de politici in de onderzoekscommissie laveerde tussen de Scylla en Charybdis van de apologie en de aanklacht. Het brede publiek zit echter zelden te wachten op een wetenschappelijk vertoog en verwacht duidelijke standpunten ten aanzien van concrete persoonlijke of politieke verantwoordelijkheden.³⁵ Het is echter zeer de vraag of historisch onderzoek aan een dergelijke publieke behoefte kan voldoen en juist niet precies het omgekeerde wordt bewerkstelligd van wat wordt verwacht. De neiging vanuit 'conservatieve' hoek om de kwestie te afrikaniseren kan worden beschouwd als een poging om de specifiek Belgische verantwoordelijkheid af te wentelen. Dat is juist vanuit 'revisionistische' hoek aan de kaak gesteld met een poging om zoveel mogelijk de intriges vanuit

³¹ *Ibidem*, 590.

³² *Ibidem*, 19.

³³ *Ibidem*, 24-25.

³⁴ Over dit Fonds is sindsdien weinig meer vernomen. Zie: *Gazet van Antwerpen*, 21 februari 2002.

³⁵ *Lumumba. De complotten? De moord*, 575.

Brussel in kaart te brengen. Deze strekking heeft de roep naar het vastleggen van politieke en persoonlijke verantwoordelijkheden aangescherpt. Het historisch onderzoek dat door de experts wordt voorgesteld, volgt deze denkriching door vooral de Belgische bronnen te willen analyseren. Maar door de grondslagen van de historische kritiek in herinnering te brengen, pleiten de historici er toch ook voor om het dossier niet geïsoleerd te behandelen.

Zoals te verwachten was, lokten zowel de gehanteerde onderzoeksmethode als de daaraan gekoppelde conclusies bij sommigen scherpe reacties uit. Ludo De Witte, die in tussentijd van een gematigd voorstander van het initiatief om een onderzoekscommissie op te richten geëvolueerd was tot een uitgesproken tegenstander, spaarde zijn kritiek niet. Hij hekelde het ‘tekstfetisjisme’ en het ‘reductionisme’ van de vier historici. In zijn ogen hadden de vier onderzoekers zich in hun werk beperkt tot ‘een conservatieve lezing van een verzameling eenzijdig geselecteerde, want uitsluitend op Belgen en Congolezen betrekking hebbende feiten die in primaire bronnen zijn terug te vinden. Geschiedenis als gehakt stro dus.’³⁶ Waar de historici een eenzijdige en partijdige selectie hadden doorgevoerd, maakte De Witte niet op overtuigende wijze duidelijk. Maar waar De Witte wel terecht op wijst, is het feit dat uit een zorgvuldige historische reconstructie op basis van bronnen niet onmiddellijk een volwaardig historisch verhaal mag worden afgeleid. Daar past het wel om actoren in een bredere historische context te plaatsen, en rekening te houden met al dan niet woordelijk geëxpliceerde intenties. Een rankeaanse methode van *Wie es eigentlich gewesen ist* wordt terecht als een conservatieve strategie aangeklaagd. Wie de *smoking gun* niet in de bronnen zelf vindt, moet zijn ogen niet sluiten voor een context die het uitvoeren van een misdaad bewust mogelijk maakte. En weer valt de vergelijking op met de zoektocht naar een schriftelijk *Führer-Befehl* in de uitroeiing van de joden tijdens de Tweede Wereldoorlog, en dus de vraag of een genocide noodzakelijk terug te voeren is op een uitdrukkelijk bevel of zijn eigen dynamiek volgt. In feite gaat het hier om het methodologische dilemma tussen ‘feit’ en ‘context’. De commissie heeft besloten om uit de ‘context’ geen dwingende continuïteit naar de feitelijkheid van de moord af te leiden. Volgens De Witte moet dat wel gebeuren.³⁷

De Witte doet het werk van de commissie af als een politieke operatie.³⁸ Het resultaat is in zijn ogen een ‘jezuïtisch’ werkstuk en de historici hebben zich laten gijzelen door de ‘advocaten à décharge in Brussel.’ Sommige leden van de expertencommissie verdenkt hij ervan zich te hebben laten leiden door ‘anti-lumumbistische apriori’s.’ Zijn scherpste peilen richtte hij op Luc De Vos, ex-militair en hoogleraar aan de KMS en de KU Leuven, die hij als een ‘conservatieve pleitbezorger van Koning, God en Vaderland afschildert.’³⁹ De Vos, een soort anti-lumumbistische onderzeeër in de onderzoekscommissie,

³⁶ L. De Witte, ‘De moord op Lumumba: academici tussen waarheid en raison d’état’, *Uitpers*, LX (januari 2005).

³⁷ Even kritisch, maar minder vehement, was aan Franstalige kant de reactie van Colette Braeckman, journaliste bij *Le Soir*: C. Braeckman, *Lumumba, un crime d’Etat. Une lecture critique de la Commission parlementaire belge* (Brussel, 2002).

³⁸ De Witte, ‘De moord op Lumumba’, *Uitpers*, LX (januari 2005).

zou de wegbereider zijn van een ‘neokoloniaal negationisme.’ De Witte stelt terecht kritische kanttekeningen bij het methodologische reductionisme van het onderzoek en klaagt de politieke implicaties daarvan aan. Maar zijn discours is zelf door en door ideologisch. Hij beroept zich op niemand minder dan Marx en Engels om de in zijn ogen onwelgevallige geschiedschrijving als de geschiedschrijving van de heersende klasse te diskwalificeren. ‘Het establishment dat in 1961 de Congolese regering te gronde richtte, is hetzelfde dat vandaag de erfenis van de Lumumba-commissie beheert.’⁴⁰ Of met andere woorden, de moordenaars van Lumumba zijn de voorvaders van diegenen die vandaag België blijvend willen ‘dedouaneren.’ Zijn geschiedschrijving is evenmin ‘sine ira et studio.’ Zijn geschiedschrijving staat duidelijk in dienst van een robuust anti-koloniaal engagement. De Witte steekt dat laatste niet onder stoelen of banken: er is volgens hem

nood aan een onvoorwaardelijk respect voor de Congolese territoriale integriteit en soevereiniteit, die niet ondergeschikt mag worden aan interne hervormingen; de kwijtschelding van de schulden van Congo; en ten slotte een politiek gebaar dat de erkenning van schuld voor de moord op Lumumba vereeuwigd door een belangrijke plaats of gebouw naar Patrice Lumumba te noemen.⁴¹

Het is opvallend dat het aanzwengelen van de ‘schuldvraag’ op dit terrein van de Belgische historiografie vooral het werk is van niet-historici. Historici hebben zich in het verleden vaak graag laten verleiden tot ‘hofgeschiedschrijving’, zoals onder meer kritisch door Etambala is opgemerkt, of treden pas op het voorplan, zoals in het geval van de onderzoekscommissie, wanneer het debat al door anderen was aangevuurd.⁴² Zoals al in het geval van de socioloog De Witte blijkt, wordt deze Belgische *Historikerstreit* over het Afrikaanse verleden niet alleen door vakgenoten gevoerd. Een soortgelijke rol speelde de antropoloog Vangroenweghe in zijn ontmaskering van de mythe over een ‘aards paradijs’ tijdens het terreurbewind van Leopold II in zijn Congo-Vrijstaat.

De Lumumba-kwestie heeft aangetoond dat er een verband is tussen enerzijds de manier waarop historisch onderzoek wordt gedaan en anderzijds de wijze waarop met het verleden wordt omgegaan, en omgekeerd. Waar kwesties van ‘historische schuld’, verantwoordelijkheid en verontschuldigingen aan de orde zijn, speelt de manier waarop het verleden wordt onderzocht een heel belangrijke rol. Men kan dit vergelijken met ander onderzoek naar misdaden in het verleden, of die nu grootschalig zijn of niet. Voorbeelden daarvan worden geleverd door de geschiedschrijving van de Tweede Wereldoorlog. De aanbevelingen van de experts liggen in de lijn van een *historisering* — en dus in zekere zin ook een *normalisering* — van dit historisch dossier.

³⁹ L. De Witte, ‘Luc De Vos schopt tegen het lijk van Lumumba. Voorbode van een nieuwe golf van negationisme?’, *Uitpers*, LXXII (februari 2006).

⁴⁰ De Witte, ‘De moord op Lumumba’, *Uitpers*, LX (januari 2005).

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² Etambala, ‘De moord op Lumumba’, 6-7.

Interpretatie, contextualisering en historisering zijn even zoveel elementen in een *relativeringsstrategie*. Dit maakt ook de kern uit van een ‘structuralistische’ benadering, eerder dan van een ‘intentionalistische’ aanpak. De tweede wil de intenties van mensen vastleggen en de voltooiing van een vooraf beraamd plan. In de eerste benadering wordt het optreden van mensen geanalyseerd in interactie en wisselwerking met zoveel mogelijk factoren buiten henzelf om. Mensen wordt benaderd in een context van processen waarop zij zelf geen vat meer hebben. Het relatieve gewicht van de politieke of individuele verantwoordelijkheid van de historische actoren neemt daardoor niet toe, maar eerder af. Nauwgezet historisch onderzoek kan processen en structuren belichten, en de mate waarin individuen daarin al dan niet een belangrijke rol inspelen. Daarmee is ook de vraag gesteld naar de zinvolheid van het inzetten van historisch onderzoek in politieke, maatschappelijke of morele kwesties. Niet voor het laatst zal van historisch onderzoek weer veel meer verwacht worden dan het in werkelijkheid kan bieden. ‘De historicus is veeleer een ploeger dan een parelvisser’, merkten De Vos, Gerard, Gérard-Libois en Raxhon op, waarmee zij wijzen op de noodzaak van vakbekwaam en tijdrovend bronnenonderzoek.⁴³ En zo is het ook: de historicus is nu eenmaal niet thuis in de rol van scherprechter die het publiek van hem verwacht.⁴⁴

Georgi Verbeeck (1961) is verbonden aan de Faculteit der Cultuur- en Maatschappijwetenschappen van de Universiteit Maastricht en de Subfaculteit Geschiedenis van de Katholieke Universiteit Leuven. Contactadres: Georgi.Verbeeck@history.unimaas.nl.

Summary

Georgi Verbeeck, *The Lumumba Commission. Historiography and collective memory*.

Belgium has no political tradition with regard to setting up parliamentary inquiries into aspects of its national history. Its political culture and national consensus is often perceived as too fragile to allow an open debate on painful aspects of its past. This has not only been the case with regard to Belgium’s role during the Second World War, but also for its politics in colonial Africa. Notwithstanding the ongoing controversies over the troublesome decolonisation of the Belgian Congo, it has taken four decades for the Belgian political establishment to allow a thorough reinvestigation of this episode, which has placed a heavy strain on relations between the former motherland and its colony for such a long time. The establishment in 2000 of a special commission of inquiry to investigate the murder in 1961 of Patrice Lumumba, the former

⁴³ *Parlementaire onderzoekscommissie-Lumumba*, 2.

⁴⁴ P. Raxhon, ‘Historiens et commissions d’enquête parlementaire. Le cas belge: la Commission Lumumba’, G. Zelis, *L’historien dans l’espace public. L’histoire face à la mémoire, à la justice et au politique* (Brussel, 2006) 91.

Congolese political leader, was largely made possible after the transformation of the landscape of political parties in Belgium in the late 1990s. Both the establishment and proceedings of a special parliamentary inquiry reflected the profound political and ideological schisms about Belgium's role in the decolonization of the Congo. The commission showed that writing history is closely intertwined with a political agenda. For historians, who were involved in the commission of inquiry, it was necessary to achieve a balance between academic professionalism and the moral responsibility of revealing a painful past. Historical commissions of inquiry therefore provide a good example of the public role that historians play in a changing political context. This contribution establishes both the political and moral aspects of writing history as well as their theoretical and methodological assumptions.

Een problematische erfenis: België en de moord op Lumumba

CHRIST KLEP

Het was een veelzeggend incident. Op 17 januari 2000 probeerde een groepje activisten de Brusselse Leopold-II laan in Brussel om te dopen tot Patrice Lumumba-laan. Minister van Buitenlandse Zaken Louis Michel was niet geamuseerd over deze — in zijn ogen — belediging van koning Leopold II, die in 1885 de Vrijstaat Kongo in een persoonlijke unie met België verbond. Op 17 januari 1961 werd Patrice Lumumba, de eerste premier van het onafhankelijke Kongo, geëxecuteerd door een vuurpeloton onder Belgisch bevel. In november 2001 verscheen een omvangrijk eindrapport van een Belgische parlementaire onderzoekscommissie naar de gewelddadige dood van de fameuze Kongolese leider.

De nieuwe straatnaam en de publicatie van het rapport waren ijkmomenten in een proces. België probeert de laatste jaren in het reine te komen met zijn koloniale verleden in Centraal-Afrika. Ook Kongo was een zwerende plek in het historisch besef. België had zijn kolonie nog tientallen jaren willen voorbereiden op de onafhankelijkheid. Belgische bedrijven hadden enorme financiële belangen in de mineraalrijke kolonie, vooral in de koperrijke provincie Katanga. Hoe dan ook bezat Kongo nog geen geschoolde topklaag: het land telde slechts zeventien academici. Van een gehaaste onafhankelijkheid, zo meende Brussel, kon dus geen sprake zijn. Daar dachten de Kongolezen anders over, met name de in oktober 1958 opgerichte nationalistische MNC (*Mouvement National Congolais*). De jonge *évolué* (een Afrikaan die zich de Europese omgangsvormen had eigengemaakt) Patrice Lumumba was de leidende figuur. Hij eiste onomwonden de snelle onafhankelijkheid van zijn land.

Het Belgische kabinet van de christen-democraat Gaston Eyskens koos de vlucht vooruit. De Belgische regering wilde de nationalistische MNC en de linkse Kongolese partijen de wind uit de zeilen nemen. Dan konden de Belgen onervaren Kongolese politici installeren en zo Kongo blijven exploiteren. Maar daarmee rekenden de Belgen naast de immens populaire Lumumba. Die won de verkiezingen en trad op 30 juni 1960 als 34-jarige aan als de eerste premier van het onafhankelijke Kongo. Voor de Belgen was Lumumba de vleesgeworden nachtmerrie. Hij schoffeerde — nog tijdens de onafhankelijkheidsplechtigheid in Leopoldstad (nu Kinshasa) — koning Boudewijn op ongekende wijze. De Belgische koning had tijdens zijn rede in het Paleis van de Natie hoog van de koloniale toren geblazen. Boudewijn prees 'la grande œuvre' van zijn voorganger Leopold II, die 'ne s'est pas présenté à vous en conquérant, mais en civilisateur.'¹ Die woorden schoten Lumumba in het verkeerde keelgat.

¹ Discussiedossier naar aanleiding van L. De Vos, E. Gerard, P. Raxhon, J. Gérard-Libois,